Μέσα σε έντεκα στίχους, στον «Δωδεκάλογο του γύφτου», ο εθνικός μας ποιητής, Κωστής Παλαμάς, περιγράφει με ανεξίτηλα χρώματα την τραγική κατάσταση της αυτοκρατορίας:

«Και ήταν καιροί που η Πόλη

πόρνη σε μετάνοιες ξενυχτούσε,

και τα χέρια της δεμένα τα κρατούσε,

και καρτέραγ' ένα μακελάρη.

Και ξολοθρεμός ο μακελάρης.

Ρούσοι, Νορμανδοί, Βουλγάροι, Καταλάνοι,

κι ο Χριστιανομάχος ο Σαρακηνός,

κι ο Ουγγαρέζος, ο τεράστιος καβαλάρης,

πιο απαλά μπροστά του δείχνονταν

καθεμιά φυλή, κάθε σεισμός.

Και καρτέραγε τον Τούρκο να την πάρει...».

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έφτασε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, μόλις τέσσερα χρόνια, τέσσερις μήνες και κάτι μέρες πριν από τη στιγμή που θα ερχόταν η ώρα «ο Τούρκος να την πάρει». Παρέλαβε ένα κλουβί:

Από το 1363, ο σουλτάνος Μουράτ Α' και οι στρατηγοί του Εβρενός και Λαλασαχίν είχαν κυριεύσει Τυρολόη, Πύργο, Διδυμότειχο, Φιλιππούπολη κι ένα σωρό κάστρα στη Θράκη και στη Μακεδονία. Είχαν πάρει και την Αδριανούπολη και τη είχαν μετατρέψει σε νέα πρωτεύουσά τους. Μια τανάλια περιέσφιγγε την άλλοτε ασφαλή πρωτεύουσα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. «Οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης ζουν σαν σε φυλακή ή σαν ζώα σε κλουβί», αναφωνούσε από το 1366 ο Δημήτριος Κυδώνης. Στα 1449, τα πράγματα ήταν ακόμα πιο χειρότερα.

Από την άλλοτε κραταιά Βυζαντινή αυτοκρατορία, δεν απέμενε παρά το «κράτος της Πόλης» που βορειοδυτικά βρεχόταν από τον Εύξεινο Πόντο, νότια από την Προποντίδα και ανατολικά από τον Βόσπορο. Δυτικά, απλωνόταν ως και τη Ραιδεστό (περίπου στα μισά της απόστασης ως τον Έβρο) και βορειοδυτικά «σταματούσε» αρκετά χιλιόμετρα έξω από την Αρκαδιούπολη (σήμερα Λουλέ Μπουργκάζ). Της ανήκαν ακόμα το (σε έκταση μεγαλύτερο από την περί την πρωτεύουσα επικράτειά της) δεσποτάτο του Μιστρά, κάποιες νησίδες γης στη Μακεδονία κι αλλού κι ακόμα η Λήμνος, η Θάσος και μερικά άλλα νησιά, σκόρπια πέρα δώθε.

Αυτό το κρατίδιο ουσιαστικά βρισκόταν στα χέρια των 14 αριστοκρατικών οικογενειών που, διακόσια χρόνια πριν, είχαν μετάσχει στη «συνωμοσία του 1258», στη Νίκαια, όταν ακόμα η Πόλη βρισκόταν στα χέρια των Λατίνων:

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Φράγκους, το 1204, οι εκλεκτότερες βυζαντινές αριστοκρατικές οικογένειες είχαν μετακομίσει στην αυτοκρατορία της Νίκαιας. Σε συνεννόηση με τους εκεί αυτοκράτορες, είχαν καταλάβει τη διοίκηση και ευημερούσαν σε βάρος των ντόπιων. Στα 1254, αυτοκράτορας της Νίκαιας έγινε ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις που θέλησε να ανατρέψει την κατάσταση. Ξεκίνησε διαρκή διωγμό εναντίον τους και δε

δίστασε ακόμα και να φυλακίσει εξέχοντες εκπρόσωπους των προερχόμενων από την Κωνσταντινούπολη αριστοκρατικών οικογενειών, θέλοντας να στηρίξει τις ντόπιες. Πέθανε τέσσερα χρόνια αργότερα (1258), κληροδοτώντας την αυτοκρατορία στον ντόπιο παράγοντα, Γεώργιο Μουζάλωνα, προκειμένου να συνεχιστεί η ίδια τακτική.

Τότε, 14 Βυζαντινές αριστοκρατικές οικογένειες έστησαν τη «συνωμοσία του 1258», όπως έμεινε στην ιστορία. Ήταν οι (αλφαβητικά): Άγγελοι, Απρηνοί, Καβαλλάριοι, Καμύτζαι, Καντακουζηνοί, Λιβαδάριοι, Νεστόγγοι, Παλαιολόγοι, Ραούλ, Στρατηγόπουλοι, Ταρχανειώται, Τορνίκιοι, Φιλαί και Φιλανθρωπινοί.

Κατάφεραν να εξοντώσουν τον Γεώργιο Μουζάλωνα και τα δυο αδέλφια του και ανακήρυξαν αντιβασιλιά τον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Στα τέλη του χρόνου, ο Μιχαήλ στέφθηκε αυτοκράτορας της Νίκαιας. Στα 1261, με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, έγινε αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος του ό,τι απέμενε από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι 14 οικογένειες των συνωμοτών μετακόμισαν στην Πόλη κι έπιασαν όλα τα πόστα. Δυο αιώνες αργότερα, είχαν χάσει (από τους Οθωμανούς) όλες τις γαίες που κατείχαν ως φέουδα σ' ανατολή και δύση, αλλά εξακολουθούσαν να κατέχουν τις θέσεις κλειδιά στην Κωνσταντινούπολη.

Αφότου οι Παλαιολόγοι εγκαταστάθηκαν στον θρόνο, φρόντισαν να αποδείξουν στις 14 αυτές οικογένειες ότι καλώς έπραξαν και τους εμπιστεύτηκαν. Τους είχαν χαρίσει εκτεταμένες γαίες, με την υποχρέωση να συντηρούν στρατό και να πληρώνουν κάποια ποσά στον κρατικό κορβανά, με αποτέλεσμα οι μικροϊδιοκτήτες των περιοχών αυτών να χάσουν τα χωράφια τους και μεταβληθούν σε δουλοπάροικους. Με τον καιρό, οι αριστοκράτες απαλλάχτηκαν από τη φορολογία κι έπειτα και από τα βάρη της συντήρησης στρατιωτικών σωμάτων. Αποτέλεσμα ήταν το κράτος να χάνει πόρους και να μένει ξεγυμνωμένο από τακτικό στρατό, ενώ η λαϊκή κατακραυγή, μη βρίσκοντας δικαίωση, να μετατρέπεται σε ένοπλη εξέγερση που καταπνιγόταν, αιματηρά συχνά, ή αδιαφορία για την υπεράσπιση της αυτοκρατορίας. Η λύση για την άμυνα βρέθηκε με την πρόσληψη μισθοφόρων. Που όμως έπρεπε να πληρωθούν, ενώ τα οικονομικά της κεντρικής διοίκησης καταβαραθρώνονταν. Κι όταν χρήματα για τους μισθούς δεν υπήρχαν, οι μισθοφόροι λεηλατούσαν τις περιοχές, στην προστασία των οποίων υποτίθεται ότι ήταν ταγμένοι.

Οι αριστοκράτες αυτοπροσδιορίζονταν ως «άνδρες ευγενείς και της πρώτης τυγχάνοντες

τάξεως», «οι επιφανέστεροι μάλλον των ανδρών και προσήκοντες βασιλεύσι», «οι επ' ευγενεία λαμπρυνόμενοι» κ.λπ. Με τους Καντακουζηνούς πρώτους των πρώτων. Και με τους υπηκόους να χαρακτηρίζονται (από τον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, Ισίδωρο) «μικρά παιδιά, ασταθή, ανώριμα, αμαθή», ενώ η αριστοκρατία αναφερόταν σ' αυτούς με χαρακτηρισμούς όπως «πλήθος», «όχλος δημώδης», πένητες», «ιδιώται», «άτιμοι».

Κι εκτός από τους μεγαλογαιοκτήμονες, οι κατά τους αριστοκράτες «άτιμοι» και κατά την εκκλησία «ανώριμα παιδιά», είχαν και τα μοναστήρια να τους εκμεταλλεύονται άγρια.

Γράφει ο βυζαντινολόγος και για λίγο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Αλέξανδρος Διομήδης (1875-1950) στο έργο του «Βυζαντιναί μελέται» (εκδόθηκε το 1951):

«Άφθονοι δωρεαί κτημάτων, παραχωρήσεις προνομίων, αναγνωρίσεις αυτοτελείας και ασκήσεως δικαιοδοσίας, λύσεις ευνοϊκαί δικαστικών ερίδων κ.λπ. χαρακτηρίζουν την περίοδον της δυναστείας. Διοίκησις και δικαστήρια, κατ' άνωθεν έμπνευσιν ή και συνεπεία εκδόσεως ειδικών κανόνων δικαίου, ετήρουν απολύτως ευμενή στάσιν έναντι της Εκκλησίας και των εις την δικαιοδοσίαν της υπαγομένων ιδρυμάτων».

Η κατά ριπές απόδοση δικαίου υπέρ των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στα χρόνια των Παλαιολόγων είχε καταντήσει μεγάλη πληγή. Με τον κάθε φορά τρέχοντα αυτοκράτορα να αναλαμβάνει ο ίδιος να εκδικάσει «δύσκολες» διαφορές, που πάντα κατέληγαν εναντίον των «παρενοχλούντων (τους ισχυρούς) ιδιωτών».

Συμπληρώνει ο Διομήδης:

«Οι περί τας μονάς οικούντες χωρικοί ιδία πληθυσμοί, όσοι τούτων μη θεοφοβούμενοι δεν υπέκυπτον προ της Εκκλησίας και δεν επίστευον ότι δια την σωτηρίαν της ψυχής των έπρεπε να χάσουν το κτήμα τους, ημύνοντο σθεναρώς των δικαίων των και της υποστάσεώς των. Την αυτοτέλειάν των οι χωρίται δεν την έχασαν δίχως μάχην». Την έχασαν όμως. Μαζί τους, καθώς τσιφλικάδες και μοναστήρια απαλλάσσονταν από φόρους

και υποχρέωση συντήρησης στρατιωτικής δύναμης, έχανε και το κράτος:

«Ιδία μετά τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγον, λόγω της προϊούσης κυβερνητικής εξαρθρώσεως σβήνει ολίγον κατ' ολίγον η δέσμευσις (να συντηρεί ο φεουδάρχης στρατιωτική δύναμη). Στερηθείσα η κεντρική κυβέρνησις της ιθαγενούς στρατολογίας, συγκροτεί εφεξής το στράτευμα από ξένους επισφαλούς εμπιστοσύνης μισθοφόρους. Οι σύγχρονοι ομιλούν περί Ρωσοβαραγγίων, Εγκλινοβαραγγίων, Βαρδαριωτών Τούρκων και άλλων ως αποτελούντων την αυτοκρατορικήν φρουράν» (Αλ. Διομήδης).

Κι ενώ ο μεγαλογαιοκτήμονας απαλλασσόταν από τις προς το κράτος υποχρεώσεις του, οι πάροικοι φορτώνονταν με φόρους:

Πρώτ' απ' όλα, το (ανάλογα με την έκταση των χωραφιών που κάποτε τους ανήκαν και πια καλλιεργούσε ως δανεικά καθώς και τον αριθμό των ζώων που εκμεταλλευόταν) «τέλος» που αρχικά δινόταν στο αφεντικό για να αποδοθεί στο κράτος αλλά τελικά έμενε στο ταμείο του φεουδάρχη. Σε περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης που το χρονικό διάστημα 1371 – 1402 πέρασαν στην τουρκική κατοχή, οι Τούρκοι το έλεγαν «χαράτζι» και οι Βυζαντινοί «χορηγείον». Μετά το 1402, όταν κάποιες από τις περιοχές αυτές επιστράφηκαν στους Βυζαντινούς, ο φόρος ξανάγινε «τέλος». Όπως κι αν λεγόταν όμως, εισπραττόταν από τους φεουδάρχες.

Ακόμα, ο πάροικος έπρεπε να καταβάλει στο αφεντικό φόρους με τα χαρακτηριστικά ονόματα «ωφέλεια», «ζευγαρατίκιον», «αήρ» (αέρας), «χοιροπρόβατον», «μελισσοευνόμιον». Και «μορτή» ή «δεκατία» για τα χωράφια που καλλιεργούσε. Κι επειδή όλοι αυτοί οι φόροι ήταν νομοθετημένοι, ο πάροικος όφειλε να δώσει και συμβολικό δώρο («κανίσκιον») για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του που μπορούσε ακόμα να ζει: ψωμί, κρασί και κότες ή την αξία τους σε χρήμα.

Κι επειδή υπήρχαν και χωράφια που οι φεουδάρχες δεν τα είχαν καταπατήσει αλλά πάντα τους ανήκαν και κάποιος έπρεπε να τα φροντίσει, οι πάροικοι είχαν και «αγγαρείες»: Τζάμπα δουλειά για λογαριασμό του αφεντικού μια ή δυο φορές τον μήνα ή μια ημέρα την εβδομάδα (και σε κάποια περίπτωση, δυο μέρες). Ζωή χαρισάμενη.

Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος είχε προς στιγμή προσπαθήσει να ανατρέψει υπέρ της κεντρικής διοίκησης αυτή την κατάσταση, εκδίδοντας νόμο που επανέφερε την φορολογία των αριστοκρατών και την υποχρέωσή τους να συντηρούν στρατό. Όμως, ο Ανδρόνικος Γ' που ξόδεψε επτά χρόνια εμφυλίου πολέμου ώσπου να καταλάβει τον θρόνο, με το που έγινε αυτοκράτορας, φρόντισε να βολέψει αμέσως τους δικούς του. Τους απάλλαξε και από τη φορολογία και από τη συντήρηση στρατού. Με τους ευεργετημένους να χλευάζουν τους φοροεισπράκτορες και τους τελωνειακούς. Και όλοι αυτοί βρίσκονταν στη Θράκη. Και κληροδοτούσαν τα προνόμιά τους στους απογόνους τους. Κι όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έφτασε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, μόλις λίγο από Θράκη ήταν η «αυτοκρατορία» του. Στην κρίσιμη ώρα της πολιορκίας από τον Μωάμεθ Β', τον «στρατό» του αποτελούσαν περίπου 3.000 Βυζαντινοί και 2.000 ξένοι, από τους οποίους οι επτακόσιοι έφτασαν την τελευταία στιγμή με αρχηγό τον Γενουάτη Ιωάννη Ιουστινιάνη.

Χρήματα από τους αριστοκράτες προκειμένου να λειτουργήσει το κράτος του, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος γνώριζε ότι δεν είχε να περιμένει. Ούτε από τους δασμούς και το εμπόριο. Ήδη, από την εποχή των Κομνηνών (ΙΑ' και ΙΒ' αιώνες), οι Γενουάτες είχαν αποκτήσει τεράστια προνόμια στις βυζαντινές αγορές. Προνόμια που μεταφράζονταν σε φοροαπαλλαγές κυρίως. Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους ανέτρεψε αυτή την κατάσταση υπέρ των Βενετσιάνων. Ο διαμελισμός της Βυζαντινής αυτοκρατορίας σε μύρια όσα λατινικά κράτη στέρησε το Βυζάντιο από δεκάδες σφριγηλές αγορές. Γενουάτες και Βενετσιάνοι ανταγωνίζονταν, πολλές φορές αιματηρά, για τον εμπορικό έλεγχο της Μεσογείου. Κι αφότου οι Παλαιολόγοι ανακατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, η αυτοκρατορία συνεχώς έχανε δύναμη κι αδυνατούσε να περιορίσει τη δραστηριότητα των ξένων εμπόρων. Βενετσιάνοι και Γενουάτες, όχι μόνο κυριαρχούσαν αλλ' έστηναν και εμπορικές αποικίες. Και επέβαλαν τους όρους τους, όχι απαραίτητα ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Όπου τους συνέφερε, «τα έβρισκαν».

Δημιουργήθηκε, έτσι, μια «διεθνής αγορά» με κανόνες: Ενιαίες τιμές παντού, διεθνές νόμισμα και ισοτιμίες για την ανταλλαγή και, βέβαια, τραπεζίτες που αναλάμβαναν να διεκπεραιώσουν τη δουλειά. Μέχρι και βιβλία ισοτιμιών κυκλοφορούσαν. Και το Βυζάντιο ως οντότητα έλειπε από όλα αυτά (υπήρχαν αρκετοί Βυζαντινοί έμποροι, σκορπισμένοι ανά τις αγορές, της Αλεξάνδρειας κυρίως), παρ' όλο που η Κωνσταντινούπολη εξακολουθούσε να αποτελεί μεγάλο κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Από αυτήν εξάγονταν στάρι, όσπρια, κρασί, λάδι, βαμβάκι και πρώτες ύλες για τη βυρσοδεψία. Και εισάγονταν υφάσματα, σαπούνι και προϊόντα μεταλλουργίας. Με τους εισαγωγείς και εξαγωγείς να είναι κατά

κύριο λόγο Ιταλοί. Και με τη βυζαντινή παραγωγή να έχει εκμηδενιστεί μετά τα αιματηρά γεγονότα που ακολούθησαν τον θάνατο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' (το 1341).

Κάποια στιγμή, το δημόσιο εισέπραττε το 10% της αξίας των προϊόντων που διακινούνταν από το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης, ενώ Γενουάτες και Βενετσιάνοι επέβαλαν δασμό 2% επί της αξίας των εμπορευμάτων που διακινούνταν από το προνομιακής εκμετάλλευσης λιμάνι του Γαλατά. Κατά τον Νικηφόρο Γρηγορά, το κράτος εισέπραττε «30.000 υπέρπυρα» τον χρόνο από το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης, ενώ οι Ιταλοί ενθυλάκωναν «200.000 υπέρπυρα» από τον Γαλατά.

Κι ο Γάλλος ταξιδιώτης Bertrandon de la Broquière, την εποχή της άφιξης του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, βρήκε στην Κωνσταντινούπολη «πολλούς ξένους εμπόρους», με τους πιο πολλούς να είναι Βενετσιάνοι. Κι ακόμα, είδε Γενουάτες και Καταλάνους. Κι ο Francesco Balducci Regolotti διαπίστωσε έντονη εμπορική κίνηση στον Γαλατά και στο Πέραν, όπου βρίσκονταν οι κοινότητες Γενουατών και Βενετσιάνων, και είδε εμπόρους «όχι μόνο Έλληνες αλλά και Γενουάτες, Βενετσιάνους, Πισάτες, Καταλάνους, Σικελιώτες και Φλωρεντινούς και πολλούς άλλους ξένους».

Γράφει ο Γιάννης Κορδάτος:

«Όταν έχουμε υπόψη πως σχεδόν όλη η εμπορική κίνηση ήταν στα χέρια των Γενοβέζων, Βενετσιάνων και των άλλων ξένων, θα βγάλουμε το συμπέρασμα πως τα εμπορικά κέρδη δεν πήγαιναν στο κρατικό ταμείο του Βυζαντίου αλλά τα καρπώνονταν οι πολιτείες της Ιταλίας. Οι Παλαιολόγοι, στα χρόνια αυτά, δεν έπαιζαν κανένα ρόλο και η επιρροή τους ήταν ασήμαντη, επειδή ήταν δεσμευμένοι από τις συνθήκες που υπέγραψαν και τα προνόμια που παραχώρησαν στους δυτικούς».

Έτσι όμως, η μεσαία τάξη και οι μικροϊδιοκτήτες είχαν εξαφανιστεί. Με τον λαό να πλήττεται από αναδουλειά, φτώχεια και δυστυχία. Που οφειλόταν στη δράση της αριστοκρατίας, την αδράνεια των αυτοκρατόρων και την παντοδυναμία του δυτικού οικονομικού παράγοντα. Στα όρια της Κωνσταντινούπολης, ο πιο ορατός εχθρός του λαού ήταν οι ξένοι από τη Δύση. Οι Βυζαντινοί, άλλωστε, γνώριζαν ότι «οι ξένοι από την Δύση»

είχαν καταλύσει την αυτοκρατορία και είχαν κατακτήσει τα εδάφη της, μεταβάλλοντάς τα στα ποικιλώνυμα κράτη και κρατίδια. Κι αν το όνομα του δυνάστη δεν έπαιζε ιδιαίτερο ρόλο, η προέλευσή του (Δύση) και η θρησκεία του (καθολικοί του παπισμού) γινόταν η ταυτότητα «του εχθρού». Στα λαϊκά στρώματα, η ορθοδοξία μετατράπηκε στο πνευματικό καταφύγιο των καταφρονεμένων αλλά και των χαμένων από τη δυτική διείσδυση στις βυζαντινές αγορές και την κατάκτηση της βυζαντινής οικονομίας.

Ο πιο άμεσος κίνδυνος, όμως, ήταν οι Οθωμανοί: Γιγαντώνονταν με εκπληκτική ταχύτητα και περιέσφιγγαν την Κωνσταντινούπολη όλο και πιο απειλητικά. Οι Οθωμανοί όμως διακήρυσσαν ότι, κατά της επιταγές του κορανίου, δεν θα έθιγαν τις περιουσίες, τις εκκλησίες και τη θρησκεία των Βυζαντινών, όπου αυτοί παραδίδονταν και τους αναγνώριζαν επικυρίαρχους με τη θέλησή τους. Στα 1430, με την παράδοση των Ιωαννίνων στον σουλτάνο Μουράτ Β', το έδειξαν αυτό και στην πράξη: Σφαγές και λεηλασίες δεν σημειώθηκαν εκεί, ενώ ο Μουράτ Β' πρόσφερε στην πόλη πολλά προνόμια.

Στις τάξεις της αριστοκρατίας δημιουργήθηκαν δυο τάσεις: Των φιλότουρκων που καλλιεργούσαν την προσέγγιση με τον σουλτάνο, ευελπιστώντας πως μια εκούσια παράδοση της Κωνσταντινούπολης θα έσωζε τους ίδιους και τις περιουσίες τους, ενώ παράλληλα θα τους εξασφάλιζε διαιώνιση των προνομίων τους. Και των φιλοδυτικών που εργάζονταν για την ενίσχυση των δεσμών (υποταγή στην πραγματικότητα) με τον πάπα και τη Δύση: Με την βοήθειά τους, θα απέκρουαν τους Οθωμανούς και θα διατηρούσαν τα κεκτημένα τους. Η αντιπαλότητα ανάμεσα στις δυο αυτές κυρίαρχες τάσεις πήρε θρησκευτικό χαρακτήρα που μετατράπηκε σε αβυσσαλέο μίσος γύρω από το ζήτημα της ένωσης των εκκλησιών: Ενωτικοί και ανθενωτικοί.

Υπήρχε και μια τρίτη τάση που καταβαραθρώθηκε κι εξαφανίστηκε, καθώς βρέθηκε ανάμεσα στα διασταυρούμενα πυρά των κυρίαρχων μονομάχων. Ήταν εκείνοι από την αριστοκρατία, την εκκλησία και τον λαό που πίστευαν ότι και οι Δυτικοί και οι Οθωμανοί την κυριαρχία πάνω στο Βυζάντιο επιζητούσαν και ότι ο καβγάς ήταν για τον πιο δυνάστη ήθελαν να διαλέξουν. Ως λύση, πρόβαλαν τη συνεννόηση των (ορθοδόξων στην ολότητά τους) λαών της Βαλκανικής και τη δημιουργία ενός ισχυρού βαλκανικού μετώπου, ικανού να αντιμετωπίσει την οθωμανική καταιγίδα και να αντισταθεί στη δυτική διείσδυση.

Στα 1363, βυζαντινή αντιπροσωπεία, έχοντας επικεφαλής τον σοφό πατριάρχη Κάλλιστο

Α’, αφού έκανε μια στάση στο Άγιο Όρος για προσκύνηση, επισκέφτηκε τις Σέρρες, έδρα της βασίλισσας των Σέρβων, Ελισάβετ, χήρας του Στέφανου Ντουσάν. Σκοπός των συνομιλιών ήταν η δημιουργία μεγάλης βυζαντινοσερβικής συμμαχίας που θα αποτελούσε πόλο έλξης και των λοιπών βαλκανικών κρατών. Οι συνομιλίες συνεχίζονταν το 1364 και προχωρούσαν ελπιδοφόρα αλλά ο Κάλλιστος χτυπήθηκε από λοιμώδη αρρώστια και πέθανε. Οι υπόλοιποι της αντιπροσωπείας επέστρεψαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο λαός τραγουδούσε:

«Έχουμε, ω Αρχιερείς, δύο εχθρούς μεγάλους,

τους Τούρκους και τους Ιταλούς, τους φίλους τους μεγάλους.

Οι μεν να κυριεύσωσιν θέλουν την βασιλείαν,

οι δε να υποτάξωσιν ημών την Εκκλησίαν».

Στα 1368, οι Σέρβοι επανήλθαν με δική τους πρωτοβουλία και πρότειναν στους Βυζαντινούς κοινό μέτωπο εναντίον των Τούρκων. Ο τότε αυτοκράτορας, Ιωάννης Ε’ Παλαιολόγος, προτίμησε να στραφεί στη Δύση και προσέφυγε στον πάπα ως ικέτης. Έγινε καθολικός, δανείστηκε χρήματα από Βενετσιάνους τραπεζίτες κι άρχισε να περιπλανιέται ανά την Ιταλία και τη Γαλλία ζητιανεύοντας βοήθεια. Δεν βρήκε. Απογοητευμένος, αποφάσισε να γυρίσει πίσω αλλά τον συνέλαβαν οι δανειστές του. Τον κράτησαν στη Βενετία, ώσπου ο γιος του, Ανδρόνικος, ξεπλήρωσε το χρέος.

Μοναδική λύση για τον ξεπεσμένο αυτοκράτορα ήταν να τα βρει με τους Τούρκους. Η συνθήκη υπογράφηκε το 1371. Τον ίδιο καιρό, ο γιος του Ιωάννη μετάνιωσε που δεν άφησε τον πατέρα του να σαπίσει στις βενετσιάνικες φυλακές, συνεννοήθηκε με τον Σαουζή, γιο του σουλτάνου Μουράτ, κι οργάνωσαν επανάσταση εναντίον των πατεράδων τους. Νικήθηκαν. Ο Μουράτ τύφλωσε τον γιο του κι αργότερα τον αποκεφάλισε. Ο Ιωάννης μισοτύφλωσε τον δικό του γιο και τον φυλάκισε.

Στα 1376, ο μισοτυφλωμένος Ανδρόνικος απέδρασε, ανέτρεψε τον πατέρα του, τον

τύφλωσε και τον έκλεισε στη φυλακή. Ο Μουράτ δεν ήταν πια υποχρεωμένος να τηρεί τη συνθήκη.

Η «τρίτη τάση» άντεξε ως το 1389. Στις 15 Ιουνίου εκείνης της χρονιάς, δόθηκε η μεγάλη μάχη του Κοσσυφοπεδίου ανάμεσα στους Οθωμανούς και τους συνασπισμένους Σέρβους. Ο Σέρβος πατριώτης, Μίλος Όμπιλιτς, ξέφυγε από την προσοχή των φρουρών του σουλτάνου, χώθηκε στη σκηνή του Μουράτ Α' και τον σκότωσε. Ο γιος του νεκρού, Βαγιαζήτ, ανακηρύχθηκε σουλτάνος επιτόπου, νίκησε τους Σέρβους, αιχμαλώτισε τον κνιάζ (ηγεμόνα) Λάζαρο και τον αποκεφάλισε. Στην Κωνσταντινούπολη, η παμβαλκανική κίνηση εκφυλλίστηκε και η προσπάθεια για μια «ορθόδοξη σταυροφορία» ναυάγησε οριστικά.

Ο ανταγωνισμός των ενωτικών που έβλεπαν στην ένωση της ορθόδοξης με την καθολική εκκλησία το σωτήριο ανάχωμα μπροστά στην οθωμανική επιβουλή και των ανθενωτικών που πολεμούσαν αυτή την προσπάθεια, οξύνθηκε με την πάροδο του χρόνου και δίχασε τους Βυζαντινούς, δημιουργώντας δυο αλληλομισούμενα στρατόπεδα φανατικών.

Στην πλευρά των ανθενωτικών, ο ιστορικός Κριτόβουλος προπαγάνδιζε τη συνεννόηση με τους Τούρκους ως τη μόνη λύση για να προληφθεί η καταστροφή. Καμιά Δύση, υποστήριζε, δεν είναι ικανή να αντιμετωπίσει τους Οθωμανούς. Πλάι του, ο Γεώργιος ο Τραπεζούντιος έγραφε διατριβή «Περί της αληθείας της των Χριστών πίστεως», προσπαθώντας να αποδείξει ότι ανάμεσα στον χριστιανισμό και στον ισλαμισμό δεν υπάρχουν δα και τεράστιες διαφορές. Και ο Ιωάννης Βρυέννιος επιχειρηματολογούσε προβάλλοντας το επιχείρημα ότι, στα κατακτημένα από τους Τούρκους εδάφη, η Εκκλησία δεν έπαθε τίποτα: Οι εκκλησίες έμεναν ανοιχτές και οι ιερείς ιερουργούσαν ανενόχλητοι. Που, κατ' αυτόν, σήμαινε ότι οι πραγματικοί εχθροί της ορθοδοξίας ήταν οι οπαδοί της Δύσης «ενωτικοί».

Οι φιλοδυτικοί, από την πλευρά τους, πρόβαλαν το «ενδιαφέρον του πάπα» και την έντονη δραστηριότητα στη Δύση για μια σταυροφορία εναντίον των Οθωμανών (δεν εκδηλώθηκε ποτέ) που θα έσωζε την Κωνσταντινούπολη. Και πρόβαλαν το επιχείρημα ότι η Δύση θεωρούσε την Πόλη προμαχώνα του χριστιανισμού και του πολιτισμού. Η ένωση των εκκλησιών, υποστήριζαν, θα διευκόλυνε την αποστολή βοήθειας για την αντιμετώπιση της οθωμανικής λαίλαπας.

Η σύνοδος της Φεράρας - Φλωρεντίας (27 Νοεμβρίου 1439 - 1 Φεβρουαρίου 1440), όπου πραγματοποιήθηκε η ένωση των εκκλησιών, αντί να αμβλύνει, όξυνε τις αντιθέσεις και τις έφτασε στα όρια του εμφυλίου πολέμου. Η ένταση αυτή είχε αποτέλεσμα να αποδιοργανωθεί η κρατική μηχανή και τίποτα να μη λειτουργεί.

Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έφτασε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, ήταν αποφασισμένος να υποστηρίξει την ένωση και να την ενδυναμώσει, ελπίζοντας στη δυτική βοήθεια. Κύριος υποστηριχτής της πολιτικής του ήταν ο άρχοντας Λουκάς Νοταράς που είχε παντρευτεί την κόρη του αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγου και αδελφή του Κωνσταντίνου. Είχε εργαστεί για την επιλογή του Κωνσταντίνου στον αυτοκρατορικό θρόνο και κατέλαβε σταδιακά τα αξιώματα του δρουγγάριου, του διερμηνευτή του μεσάζου και του Μεγάλου Δούκα.

Ενωτικός αρχικά, μάταια περίμενε την βοήθεια από τη Δύση. Διαπίστωσε στην πράξη ότι οι δυτικοί, στην πραγματικότητα, αδιαφορούσαν και δεν επρόκειτο να στείλουν στρατό και χρηματική βοήθεια για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης, όπως είχαν υποσχεθεί. Πέρασε στο αντίθετο στρατόπεδο κι έγινε φανατικός ανθενωτικός, ηγέτης του αντιδυτικού μπλοκ.

(«Ιστορία του Έθνους», 23.5.2009) (τελευταία επεξεργασία, 27.4.2010)